

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ

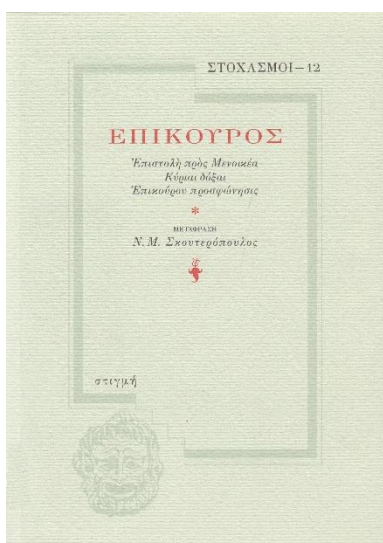
Ἐπιστολή πρὸς Μενοικέα – Κύριαι δόξαι – Ἐπικούρου προσφώνησις

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ν. Μ. Σκουτερόπουλος

Ἐνας κηπάκος, σύκα, λίγο τυρὶ καὶ τρεῖς-τέσσερες
καλοὶ φίλοι — νὰ ποιά ἦταν ἡ τρυφή γιὰ τὸν Ἐπίκουρο.

Φ. ΝΙΤΣΕ

Ἡ διακριτικὴ ὑπενθύμιση τοῦ Νίτσε γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἐπικούρειας ἀπόλαυσης διατηρεῖ ἀκέραιη τὴν ἀξία της ὅσο ἡ καθημερινὴ γλωσσικὴ χρῆση ἐξακολουθεῖ νὰ συνδέει τὸν ὄρο “ἐπικούρειος” μὲ τὴν ἀπεριόριστη ἐπιδίωξη τῆς αἰσθησιακῆς ἀπόλαυσης, μὲ τὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου πού ζεῖ γιὰ νὰ ἀπολαμβάνει ἐκλεκτὰ ἐδέσματα, ἐξωτικὰ ἀρώματα, σπάνια κρασιά. Γιατὶ ἡ σύνδεση αὐτὴ εἶναι ὡς ἓνα βαθμὸ ἀυθαίρετη: ὅταν ὁ Ἐπίκουρος διακηρῦσσει ὅτι τελικὸς σκοπὸς τῶν πράξεών μας εἶναι ἡ ἡδονή, μὲ αὐτὸ δὲν ἐννοεῖ φευγαλέες αἰσθησιακὲς ἀπολαύσεις, ἀλλὰ τὴν εὐδαιμονία μιᾶς ὁλόκληρης ζωῆς — τὴν τοῦ ὄλου βίου μακαριότητα. Καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸ

τὸν στόχο ὀργανώνει ὅλη τὴ φιλοσοφία του: προσπαθεῖ ἀφενὸς νὰ ἐξηγήσει ὅτι ἡ ἀληθινὴ εὐδαιμονία δὲν ταυτίζεται κατ’ ἀνάγκη μὲ στιγμιαῖες ἀπολαύσεις ἀλλὰ πηγάζει ἀπὸ ἓναν συνδυασμὸ σωματικῆς καὶ ψυχικῆς εὐεξίας, ἀπὸ μιὰ διαρκέστερη ψυχικὴ διάθεση ἱκανοποίησης, ἀταραξίας, γαλήνης· καὶ ἀφετέρου νὰ δείξει μὲ ποιὸν τρόπο καὶ ἀπὸ ποιους δρόμους θὰ γίνεῖ αὐτὸ κατορθωτό. Ἔτσι, στὸ ἐρώτημα πῶς θὰ κατακτήσουμε τὴν εὐτυχία, ὁ Ἐπίκουρος ἀπαντᾷ: Ἄ ν ἀ π ο λ α μ β ἄ ν ο υ μ ε μ ἔ φ ρ ὄ ν η σ η. Μιὰ φευγαλέα ἔντονη ἀπόλαυση εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχει δυσάρεστα — καὶ διαρκέστερα — ἐπακόλουθα, ὅπως πάλι καὶ ἡ ἐκούσια παραίτηση ἀπὸ μιὰν ἀπόλαυση εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργεῖ τις προϋποθέσεις γιὰ μεστότερη καὶ οὐσιαστικότερη χαρὰ στὸ μέλλον. Ὁ φιλοσοφημένος ἀνθρώπος δὲν θὰ παραδοθεῖ τυφλὰ στὸ κυνήγι τῆς ἡδονῆς καὶ τῶν ὑλικῶν ἀπολαύσεων· θὰ ἔχει τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του διαρκῶς ὀρθάνοιχτα, θὰ σταθμίζει τις καταστάσεις καὶ τὰ δεδομένα, συνυπολογίζοντας τὰ θετικὰ καὶ τὰ ἀρνητικὰ πρόσημά τους (συμμέτρησης εἶναι ὁ σχετικὸς ὄρος τοῦ Ἐπικούρου), ὥστε νὰ περιορίζει στὸ ἐλάχιστο τὸ ἐνδεχόμενον σωματικῶν καὶ ψυχικῶν ἐνοχλημάτων, ἀφοῦ μόνον ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐλπίζει σὲ ἀσφαλέστερη καὶ διαρκέστερη εὐτυχία. Ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ ἀξία ἔχουν, γιὰ τὸν Ἐπίκουρο, οἱ πιὸ ἐκλεπτυσμένες καὶ ἐλεγχόμενες — ἀπαλλαγμένες ἀπὸ ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις — μορφὲς εὐχάριστης

διάθεσης, πού συνδέονται με τὴ φιλία ἢ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια. Ναι, μᾶς λέει ὁ φιλόσοφος, τὸ μοναδικὸ αὐθεντικὸ ἀγαθὸ εἶναι ἡ ἀπόλαυση, ἡ ἡδονή· ὡστόσο γιὰ νὰ τὴν ἐξασφαλίσουμε στὸν ἑαυτὸ μας ἀδιατάρακτα, πρέπει νὰ στραφοῦμε σὲ μορφὲς ἀπόλαυσης πού θὰ ἐλέγχονται καὶ δὲν θὰ συνεπάγονται δυσάρεστα ἐπακόλουθα. Ἄς ἀποφεύγουμε, λοιπόν, ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ μᾶς κάνει νὰ πονέσουμε ἢ νὰ μᾶς ἀναστατώσει ψυχικὰ καὶ ἄς ἀρκεστοῦμε στὴ ζεστασιὰ ἑνὸς μικροῦ φιλικοῦ κύκλου, ὅπου τρώγοντας λίγο τυρὶ καὶ πίνοντας λίγο κρασί θὰ ἀπολαμβάνουμε τὴν ἐκλεκτὴ συναναστροφή: εἶναι ὅ,τι καλύτερο θὰ εἶχαμε νὰ κάνουμε γιὰ τὴν εὐτυχία μας.

Ὁ Ἐπίκουρος, γιὸς Ἀθηναίου κληρῶντος, δασκάλου τὸ ἐπάγγελμα, γεννήθηκε τὸ 341 π.Χ. στὴ Σάμο· ἄκουσε νέος τὰ μαθήματα τοῦ ἀτομικοῦ φιλοσόφου Ναυσιφάνη ἀπὸ τὴν Τέω, μελέτησε τὴ θεωρία τοῦ Δημόκριτου καὶ τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ διδάσκει στὴ Μυτιλήνη καὶ τὴ Λάμψακο προτοῦ ἰδρύσει τὸ 306 π.Χ. στὴν Ἀθήνα τὴ δική του φιλοσοφικὴ σχολή, τὸν Κῆπο, ὅπου δίδαξε ὡς τὸν θάνατό του (τὸ 270 π.Χ., ἀπὸ ἐπώδυνο ἐσωτερικὸ νόσημα πού τὸ ἀντιμετώπισε μὲ γενναιότητα), περιστοιχισμένος ἀπὸ φίλους καὶ μαθητὲς — ἀνάμεσά τους γυναῖκες καὶ δούλοι—, οἱ ὅποιοι τὸν τιμοῦσαν γιὰ τὴ σοφία του καὶ τὸν λάτρευαν γιὰ τὴν πραότητα καὶ τὴν καλοσύνη του.

Ὁ Ἐπίκουρος, παρατηρεῖ ὁ Olof Gigon (*Epikur, Von der Überwindung der Furcht*, Ζυρίχη 1983, σ. 18), εἶναι κληρονόμος δύο διαφορετικῶν παραδόσεων: ἀπὸ τὴ μιά, τῆς Σοφιστικῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, τῆς ἀπόπειρας δηλαδὴ τοῦ 5ου αἰῶνα νὰ δοκιμάσει ξανά, μὲ βάση ἀποκλειστικὰ τὸν καθαρὸ στοχασμό, νὰ διερευνήσει τίς ἀκραῖες δυνατότητες τοῦ εἶναι καὶ τῆς ζωῆς· καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς βιοσοφίας μὲ τὴν ἀπαισιόδοξη παραίτησή της, ὅπως αὐτὴ ἔχει ἀποτυπωθεῖ στὴ σωκρατικὴ γραμματεία· καὶ εἶναι ἐμφανὴς ἐδῶ ἡ ἔνταση ἀνάμεσα στὴ σοφιστικὴ ριζοσπαστικότητα καὶ τὴν «ἐξυπνη» ὀλιγόρκεια τῆς βιοσοφίας. «Ὁ Ἐπίκουρος», σημειώνει ὁ O. Gigon, «ξεκινᾷ μὲ διδασκαλίες ἀκραῖες, πού περιφρονοῦν ἐπιδεικτικὰ τὴν παράδοση. Τίς διδασκαλίες ὅμως αὐτὲς τίς ἐρμηνεύει καὶ τίς ἀναπτύσσει κατὰ τρόπον ὥστε ἀπ' αὐτὲς νὰ ἀναδύεται μιὰ διδαχὴ ἔξοχα συνταιριασμένη μὲ τὸν σωκρατικὸ βίον» (ὁ.π., σ. 19).

Ἀπὸ τὸ ἐκτενὲς συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Ἐπίκουρου, τὸ ὁποῖο κάλυπτε 300 κυλίνδρους, σώζονται ἐλάχιστα ἀποσπάσματα: τρεῖς ἐπιστολές, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ πρώτη *Πρὸς Ἡρόδοτον* καὶ ἡ τρίτη *Πρὸς Μενοικέα* εἶναι ἀναμφισβήτητα γνήσιες, μία συλλογὴ ἀφορισματικῶν διατυπωμένων διδασκαλιῶν μὲ τίτλο *Κύριαι δόξαι*, καὶ ἐλάχιστα σπαράγματα ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ σύγγραμμά του *Περὶ φύσεως*. Μὲ ἐξαιρέση τὴν ἐπιστολὴν *Πρὸς Μενοικέα* καὶ ὀρισμένους ἀφορισμοὺς τῆς συλλογῆς *Κύριαι δόξαι*, τὰ ἄλλα σωζόμενα ἔργα του συγκαταλέγονται —λόγω τῆς πυκνότητάς τους, τῶν πολλῶν ἰδιωματικῶν ἐκφράσεων καὶ τῆς ἰδιαιτερότητάς στὴν ἐπεξεργασία τῶν διανοημάτων— στὰ πιὸ δυσνόητα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας.

Από τὰ κείμενα τῆς παρούσας ἔκδοσης, ἡ ἐπιστολή Πρὸς Μενουκία, ἡ σημαντικότερη πηγή μας γιὰ τὴ γνώση τῆς ἐπικούρειας ἠθικῆς, εἶναι γνήσια ὄχι μόνο μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἐπίκουρο ἀλλὰ, κυρίως, γιὰτί σ' αὐτὴν ὁ φιλόσοφος ἀπευθύνεται πράγματι σὲ ἕναν —κατὰ τὰ ἄλλα ἐντελῶς ἄγνωστο σ' ἐμᾶς— φίλο ἢ μαθητὴ του, γιὰ νὰ τὸν διδάξει, νὰ τὸν συμβουλέψει, νὰ τὸν προτρέψει. Σ' αὐτὴν ξετυλίγει —κάπως ἀσυστηματοποίητα ἀλλὰ μὲ τὴν ἀμεσότητα ποὺ προσιδιάζει στὴν προσωπικὴ σχέση— τὴν ἠθικὴ διδασκαλία του, ἔτσι ὥστε τελικὰ ἡ ἐπιστολή αὐτὴ νὰ ἀποτελεῖ μιὰ νοηματικὰ καὶ γλωσσικὰ ὀλοκληρωμένη ἐπιτομὴ τῆς ἐπικούρειας ἠθικῆς στὸ σύνολό της.

Στὴν ἔκδοσή μας ἔχουν ἐπίσης περιληφθεῖ οἱ σαράντα ἀφορισμοὶ τῆς συλλογῆς *Κύριαι δόξαι*, ποὺ μᾶς παραδίδει ὁ Διογένης Λαέρτιος σὰν ἕνα, κατὰ κάποιον τρόπο, ἐπιστέγασμα τοῦ δέκατου κεφαλαίου τῆς *Φιλοσόφων βίων καὶ δογμάτων συναγωγῆς*, τοῦ ἀφιερωμένου στὸν Ἐπίκουρο· τὸ περιεχόμενο τῆς συλλογῆς εἶναι ἀδιαμφισβήτητα αὐθεντικό, ὡστόσο ἡ συγκρότησή της δὲν ἔχει γίνεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἐπίκουρο. Ἔχουν ἀκόμη περιληφθεῖ οἱ 81 ἠθικοὶ ἀφορισμοὶ τῆς συλλογῆς, τῆς φερόμενης μὲ τὸν τίτλο *Ἐπικούρου προσφώνησις*, πὺδ γνωστῆς ὡς *Gnomologium Vaticanum Epicureum*, ἡ ὁποία βρέθηκε στὸν Βατικανὸ κώδικα gr. 1950 καὶ ἔχει ἐκδοθεῖ, τὸ 1881, ἀπὸ τὸν C. Wotke. Οἱ συλλογές αὐτές δὲν εἶναι σχολικὰ ἐγχειρίδια ἢ εἰσαγωγικὲς συγγραφές, ἀλλὰ, ὅπως χαρακτηριστικὰ σημειώνει ὁ Olof Gigon (δ.π., σ. 15), «φάρμακα, σὲ διαφορετικὲς δόσεις, γιὰ τὴν ἀποκατάσταση καὶ τὴ διαφύλαξη τῆς ψυχικῆς υἰγείας».

Τὸ ἀρχαῖο κείμενο ποὺ παρατίθεται ἐδῶ εἶναι βασιμμένο στὴν ἔκδοση τοῦ G. Arrighetti, *Epicuro, Opere*, Τορίνο 1960· ὡστόσο σὲ ὀρισμένα σημεῖα ἀκολουθῶ ἀναγνώσεις τῶν H. Usener, *Epicurea*, Λιψία 1887· P. von der Muhll, *Epicuri epistulae tres et ratae sententiae*, Λιψία 1922· C. Bailey, *Epicurus, The extant remains*, Ὁξφόρδη 1926. Ἀπὸ τίς πολλὲς μεταφράσεις εἶχα ὑπόψη αὐτές τοῦ C. Bailey καὶ τοῦ G. Arrighetti, τὴ γαλλικὴ του M. Conche (*Epicure, Lettres et Maximes*, Παρίσι 1987), καὶ τίς γερμανικὲς τῶν J. Mewaldt (*Epicur, Philosophie der Freude*, Στουτγάρδη 1973) καὶ O. Gigon. Τὰ στοιχεῖα γιὰ τίς σημειώσεις στὴν ἐπιστολή *Πρὸς Μενουκία* ἔχουν ἀντληθεῖ κυρίως ἀπὸ τὸ παραπάνω ἔργο τοῦ Cyril Bailey στὰ ἄλλα δύο κείμενα (*Κύριαι δόξαι καὶ Ἐπικούρου προσφώνησις*) περιοριστήκαμε σὲ σύντομες ἐπεξηγήσεις ἐντὸς ἀγκυλῶν.

Ἀθήνα, Ἀπρίλιος 1994

N. M. Σ.